

Розділ II «Онтологія і Гносеологія»

Тема 1 «Проблема буття в філософії»

План:

1. Поняття «онтологія», «буття». Основні виміри буття (буття речей, природи, людини, духовного і соціального).
2. Єдність матерії, руху, простору, часу. Людська діяльність як особливий спосіб саморуху об'єктивної і суб'єктивної реальності.

Проблема буття є однією з найдавніших тем філософських роздумів і досліджень. З XVIII ст. розділ філософського знання, пов'язаний із дослідженням буття, отримав назву "онтологія" (від давньогрецького "онтос" - буття, суще).

Онтологія (грец. *ontos* - єство, *logos* - вчення) - філософське вчення, яке досліджує сутність буття світу, глибинну основу (субстанцію) всього сущого - постійні (атрибути) і змінні (модуси) властивості світу речей: матерія, рух, розвиток, простір, час, зв'язки, взаємодії, структури тощо.

Проблема буття - це проблема сутності всього існуючого, а також проблема єдності світу як цілого.

Проблема буття - це проблема сущого, того, що присутнє в світі, існує як безпосередня дійсність. Категорія буття у філософії характеризує граничні, найзагальніші ознаки всього наявного.

Буття належить до числа тих системотворчих понять, які покладені в основи філософії багатьма мислителями як минулого, так і сучасного. Суть проблеми полягає в існуванні суперечливої єдності неминучого, вічного і минулого, змінного буття окремих речей, станів, людських та інших істот.

Теорія буття прагне пізнати сутність того, що існує, з'ясувати внутрішні істотні властивості предметів.

Філософські категорії у своїй сукупності відображають найсуттєвіші, найзагальніші якості і властивості буття як реальності (наявного). Реальність світу багатогранна. Вона охоплює світ природи і світ культури - того, що створено, породжено людиною.

Фундаментальність проблеми буття для філософії пов'язана насамперед із тим, що філософія виконує функцію людського світо-орієнтування, а буття - це найширше філософське поняття, і тому воно постає як граничний, цільовий, стратегічний людський орієнтир.

Умовою визначення буття як гранично широкої категорії є зіставлення його з небуттям. Але в реальному життєвому досвіді ми ніде й ніколи безпосередньо не стикаємося із небуттям як таким. Коли зникають певні матеріальні речі, змінюються природні явища, умирають живі істоти, ми розуміємо, що все це ще не є переходом у небуття, адже при цьому немає повного зникнення, а є лише перетворення певних форм та вимірів того, що існує, в інші форми та виміри.

Існуючи в єдності, що утворює цілісний світ явищ, процесів, предметів, речей, буття є диференційованим, структурованим, істотно різноманітним. Серед основних вимірів буття виділяють:

а) буття речей (тіл), процесів (стан природи), вироблених людиною культурних цінностей;

б) буття людини, що поділяється на власне людське (справжнє) існування і перебування людини у світі речей (несправжнє), функціональне існування;

в) буття духовного (ідеального), яке існує на індивідуальному і позаіндивідуальному рівнях;

г) буття соціального, яке має індивідуальний (окремішність) і суспільний (колективний) виміри.

Онтологічна характеристика світу (буття) речей уможливлена поняттям їх матеріальної природи.

2. Практичні витoki людського поділу реальності на об'єктивну та суб'єктивну. Реальність буття та небуття. Єдність матерії, руху, простору, часу. Людська діяльність як особливий спосіб саморуху об'єктивної і суб'єктивної реальності.

Усе розмаїття форм буття звично зводять до двох його аспектів: *буття матеріального і буття ідеального*. Виходячи з цього, сутність матеріального буття розкривається через поняття *матерії та форм її існування*.

Категорія матерії є фундаментальним філософським поняттям, яке розвивалось, уточнювалось упродовж всієї історії філософії. Матеріалісти античності ототожнювали її з першоосновою буття всіх речей, останнім неподільним елементом — «дном», за межами якого нічого не існує. Зрештою в межах діалектичного матеріалізму сформувалось таке *поняття матерії*, яке не ототожнювалось із жодною з фізичних форм і видів, а включало лише дві вимоги — *бути об'єктивною реальністю і відображатись у людській свідомості та відчуттях, існуючи незалежно від них*.

Зберігаючись у будь-яких змінах і перетвореннях речей, властивість *бути об'єктивною реальністю* свідчить про нестворюваність і незнищуваність матерії, про її вічне і нескінченне існування. Матерія наділена і рядом інших властивостей: вона скінченна і нескінченна, перервна і неперервна, структурна, перебуває у стані руху, існує в просторі і часі. У неї є і така *фундаментальна властивість, як можливість відображення*, з якої в ході тривалої еволюції на базі суспільної практики виникла свідомість.

Нині відомі кілька видів матерії — речовина, антиречовина, поле, фізичний вакуум. Розрізняють також ряд структурних рівнів її організації: мікросвіт, макросвіт і мегасвіт. Ці структурні рівні диференційовані згідно з масштабами людини, її світосприйняттям та світовідчуженням. Існують концепції структурування матерії на засадах її складності: системи *неживої природи* (елементарні частки, молекули, мікроскопічні тіла, космічні системи різних рівнів тощо) і *біологічні системи* (вся біосфера від мікроорганізмів до людини), *соціально організовані системи* (людина, сім'я, різні форми колективності, об'єднання і організації, класи, партії, нації, держава, суспільство, людство в цілому).

Невід'ємним атрибутом матерії є рух. З точки зору філософії, рух — це не просто пересування, переміна місць, а будь-яка зміна предмета взагалі. Кожному

структурному рівню матерії, цілісності наявних на даному рівні систем відповідають свої форми руху. Звичайно виділяють дві групи форм руху матерії: 1) ті форми, які проявляються на всіх відомих просторових масштабах і структурних рівнях матерії (механічний рух атомів, молекул, мікроскопічних і космічних тіл; поширення електромагнітних і гравітаційних хвиль; рух елементарних часток); 2) форми, які проявляються лише на певних структурних рівнях в неорганічній природі, живій природі, суспільстві (галактики, мегагалактики, біосфера, ноосфера, техносфера, екологічні системи тощо).

Як правило, нижчі форми руху органічно входять до складу вищих, але кожна більш висока за своєю організацією форма руху матерії не зводиться до простої суми нижчих її форм.

Рух є внутрішньою необхідністю існування матерії. В цьому аспекті говорять про існування *двох типів* руху матерії. *Перший* з них пов'язаний з процесом збереження якостей предмета, *другий* — зі зміною якісного його стану. Ці два типи руху відображають дві внутрішні тенденції в матеріальних процесах — *тенденцію до сталості і тенденцію до мінливості*. Завдяки наявності цих протилежних тенденцій відбувається рух, саморозвиток об'єктів реальності. Якісні зміни матеріальних об'єктів поділяються також на два різновиди. *Перший* з них — це процеси якісних перетворень, що не виходять за межі даного виду матерії, певного рівня її організації. *Другий* — процеси переходу від одного виду матерії, від одного її структурного рівня до іншого. *Важливою і невід'ємною формою* існування матерії є *простір і час*. Категорія простору виражає властивості об'єктів бути протяжними, займати фіксоване місце серед інших, межувати з іншими об'єктами в структурній організації матеріального світу. Поняття простору має сенс тоді, коли воно пов'язане з існуючою матерією, яка є диференційована, структуризована. Якби світ не мав своєї складної структури, не розчленовувався на окремі предмети, а ці предмети не членувались би на ще більш дрібні елементи, пов'язані між собою, то тоді поняття простору не мало б сенсу.

Як зазначалось, об'єкти матеріального світу постійно перебувають у русі і розвитку. Вони являють собою процеси, які розгортаються по певних етапах. У них можна виявити деякі якісні етапи, певні стадії, які змінюють одна одну. Зміна цих стадій має характеризуватися певною повторюваністю. Такі особливості процесів характеризуються поняттям *тривалості*. Порівняння різних тривалостей є основою для кількісних вимірів, таких як швидкість, ритм, темп та ін. Абстрагування цих характеристик від самих процесів дає нам уявлення про таку форму існування матерії, як *час*. Простір є тривимірним, він має довжину, ширину і висоту; *час* — є одновимірним, бо він характеризується тривалістю. У фізиці ці виміри в певних випадках поєднуються, створюючи характеристику чотиривимірного простору — часу. В математиці є поняття помірною простору, в якому багатовимірність має умовний характер і використовується для структурного виразу властивостей об'єктів, що розглядаються.

Поняття багатовимірності використовується і в суспільних науках, коли йдеться про оцінку сутності людини, структуру суспільства, рівень його розвитку тощо.

Практикою, наукою, в тому числі і філософією, доведено, що простір, час, рух і матерія нерозривно поєднані і взаємопов'язані. Але існує й метафізична точка зору на простір, час і матерію. Ньютон, наприклад, вважав, що коли з світу послідовно вилучати всі матеріальні тіла, то все, що залишиться, й буде простір і час. Тобто він виступав за існування абсолютно «чистого» простору і часу, розглядаючи їх як звичайний склад, де розміщуються матеріальні тіла. Насправді ж, якщо вдалося б вилучити зі світу всі матеріальні тіла, то не залишилось би нічого, а для цього не потрібно ні простору, ні часу. На це звернув увагу А. Ейнштейн, який створив загальну і часткову теорію відносності, де довів органічний зв'язок геометрії простору і часу з характером поля тяжіння (взаємним розташуванням мас, що тяжіють одна до одної), а також внутрішній зв'язок самого простору і часу, зміни їхньої метрики залежно від швидкості руху системи. У цьому полягає *один з аспектів* доказу єдності матеріального світу.

Інший аспект єдності світу перевіряється через призму вирішення основного питання філософії. Мова йде про те, на якому принципі ми будуємо філософсько-світоглядну систему — на основі принципу монізму чи дуалізму і плюралізму.

Людська діяльність — це специфічно людська форма активного ставлення до світу, спосіб буття людини. Тварина теж активна, але змістом її поведінки є пристосування до природних умов життя, її дії визначені успадкованими біологічними особливостями й видовими ознаками. Поведінка тварини регулюється переменно інстинктами, а також набутими умовними рефлексами.

Людина не тільки й не просто пристосовується до природи, а й пристосовує природу до себе, перетворює її предмети так, щоб вони служили людським потребам; вона "олюднює" природу. І робить це в таких формах, такими способами, які створюються в процесі самої діяльності, розвиваються історично. Людина діє, спираючись на свої знання про предмети та явища, їхні властивості, причинні зв'язки, закономірності тощо; а самі ці знання вона здобуває, розширює, поглиблює завдяки діяльності.

Діяльність — залежно від того, що є її предметом, якого роду цінності нею створюються, — поділяється на матеріальну й духовну. Жорсткого характеру цей поділ не має; йдеться про те, що саме є провідним у цьому виді діяльності.

Отже, людська діяльність має свідомий, осмислений, цілеспрямований характер. Форми її різноманітні, вони залежать не тільки від властивостей самої людини, але й також — від властивостей тих предметів, з якими вона має справу. Форми і способи діяльності закріплюються в колективному досвіді. За своєю сутністю діяльність є соціальною. Люди виконують її або спільно, або так, що діяльність окремої людини є певною частиною, ланкою діяльності суспільства.